

Wat moeten wij weten van onze volkscultuur?

Met mijn verjaardag in november kreeg ik van mijn collega's de nieuwe canon *entoen.nu*, de canon van Nederland cadeau. Ook voor een historicus waardevolle boekjes. Het was leuk om alles weer eens in een ander perspectief te lezen. Inmiddels is er op de canon veel kritiek losgebarsten, maar dat hoort er bij. Geschiedenis is discussie en wat wij vinden dat iedereen over de geschiedenis moet weten, ook. Deze canon is volgens de makers ook niet bedoeld als praalgraf, maar als levend erfgoed. Het is geen gesloten, maar open canon. Het de bedoeling dat naast deze nationale canon er ook lokale canons komen. Alle historische verenigingen, musea en archieven moeten aan de slag om de canon van hun streek op te stellen.

Als directeur van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur vind ik het natuurlijk een gemiste kans dat volkscultuur geen onderdeel van de canon is. De canon moet het verhaal van Nederland aan alle Nederlanders vertellen. Bij dat verhaal hoort ook de geschiedenis van het dagelijks leven van gewone mensen. Ikzelf zou bijvoorbeeld ook de weckketel hebben toegevoegd. Sinds deze manier van voedsel conserveren in het eerste kwart van de twintigste eeuw populair werd, hoefden mensen in de winter geen honger meer te hebben. Dat heeft heel veel invloed op onze samenleving gehad. Volkscultuur gaat over gewoonten en gebruiken, tradities en rituelen, normen en waarden en identiteit. In onze multiculturele samenleving is aan kennis hierover heel veel behoefte. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur heeft in het verzamelen en verspreiden van die kennis een sleutelpositie.

Volkscultuur canon

Volgend jaar gaan wij verder met het samenstellen van een volkscultuur canon. Daar zijn wij natuurlijk al jaren mee bezig, alleen hebben wij het nooit zo genoemd. Op het Nederlands Centrum voor Volkscultuur zijn wij gewend aan vragen over de belangrijkste alledaagse dingen, tradities en rituelen in Nederland. Mensen uit binnen- en buitenland willen nu eenmaal weten waarom wij Sinterklaas vieren, beschuit met muisjes bij een geboorte serveren en rauwe haring en drop zo lekker vinden. Ook de vragen over de

tradities uit andere culturen nemen toe. Zelf heb ik u een aantal jaren geleden ook al eens gevraagd welke tradities volgens u 'bewaard' moesten worden voor later. Daar is een hele lange lijst uit voort gekomen, die onder andere verwerkt is in het boek *Folklore is onvoltooid verleden tijd*. Binnenkort is de achtergrondinformatie van honderd belangrijke tradities op onze website www.volkscultuur.nl in meerdere talen te raadplegen. Maar omdat ook een volkscultuur canon dynamisch is, zal ik u binnenkort weer raadplegen over wat volgens u de belangrijkste Nederlandse tradities en rituelen zijn die gedocumenteerd en 'levend gehouden' moeten worden.

Naast onze nationale gebruiken en gewoonten wil ik u ook vragen wat volgens u de belangrijkste tradities en rituelen van uw streek of woonplaats zijn. In Wijk bij Duurstede, waar ik woon, wordt Sinterklaas heel uitgebreid gevierd, maar komen kinderen ook Sint Maartenzingen. Ondanks waarschuwingen van de politie worden wij elk jaar op Luilak weer vroeg wakker gemaakt door jongelui. Sinds kort wordt in Wijk bij Duurstede ook de midzomer gevierd. Zo heeft elke plaats wel zijn gewoonten. Elke week kom ik nog wel gebruiken tegen waarvan wij op het centrum niet hadden gehoord. Wist u bijvoorbeeld dat er nog één plaats in Nederland is waar men aan 'ganstrekken' doet. Of waar het bruidspaar in plaats van bruidsuikers muntjes moet strooien. Al die regionale gebruiken willen wij zichtbaar en toegankelijk maken. Zo hopen wij in het Jaar van de Tradities in 2009 een heleboel te weten over de grote verscheidenheid aan tradities en rituelen in Nederland.

Multicultureel ontbijt

In januari beginnen wij met een multicultureel ontbijt. Ik heb me nooit zo gerealiseerd dat in Nederland niet iedereen ontbijt met een kop koffie en een boterham met kaas, maar dat de mensen met een Chinese, Turkse, Surinaamse, Indonesische en Marokkaanse afkomst er andere ontbijtgewoonten op na houden. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur ondersteunt daarom de Stichting Levende Geschiedenis Onbegrensd die op zondag 7 januari 2007 in Cultureel Centrum Leeuwenbergh aan het Servaasbolwerk in Utrecht laat zien hoe er in Nederland ontbeten wordt. U kunt zelf Turkse Kirmizi soep, Molukse Wadji en Marokkaanse koekjes met muntthee proeven en praten met de moeders die dat elke dag weer klaar maken voor hun gezin. Een verslag komt in *Traditie*, maar als u wilt deelnemen aan het multicultureel ontbijt kijk dan op www.levendegeschiedenisonbegrensd.nl en geef u op.

Joke Stouven

Inhoud

- 2 Voorwoord
- 4 De Nederlandse canon ter discussie
Cultuur met een grote 'C'
- 6 Brabants dialect
- 7 Beelden van Nederland en van de Nederlanders
- 10 De historische sensatie beleven
Studiedag over levende geschiedenis
- 15 Bouw Afsluitdijk vastgelegd op
olieverfschilderijen
- 18 De volkskunst van Herman
Moerkerk
Op zoek naar erkenning
- 24 Liefde gaat door de maag
- 27 De Zâalnêelden
Shanties aan de Noord-Hollandse
kust

Een commissie heeft vastgelegd wat iedere Nederlander moet weten van onze geschiedenis, maar kozen voor de cultuur met een grote 'C'.

4

10

Levende geschiedenis brengt de historie heel dichtbij en is een moderne manier om de geschiedenis te beleven.

18

De Bossche kunstenaar Herman Moerdijk (1879-1949) liet zich inspireren door de volkscultuur in zijn tijd. Zijn tekeningen zijn een bron voor de geschiedenis van het dagelijks leven.

27

De belangstelling voor het muzikaal erfgoed is groot. Zeemansliederen worden door veel shantiekoren gezongen.

De Nederlandse canon ter discussie

Cultuur met een grote 'C'

In oktober verscheen het langverwachte rapport van de canoncommissie, onder leiding van de Utrechtse hoogleraar Frits van Oostrom. Wat moet elke Nederlander van de Nederlandse geschiedenis weten?

Op 26 mei 2005 nam de minister van onderwijs Maria van der Hoeven het initiatief om een commissie in te stellen, die een canon van de Nederlandse geschiedenis moest opstellen. Deze canon was met name bedoeld voor het onderwijs en er zou in moeten staan welke gebeurtenissen uit de geschiedenis belangrijk zijn om goed te kunnen functioneren in de Nederlandse samenleving. Volgens de minister was het door de veranderende maatschappelijke ontwikkelingen noodzakelijk 'om opnieuw na te denken over de identiteit van Nederland'. In brede kringen leek er, naar haar mening, behoefte te zijn aan een nieuw 'verhaal Nederland'.

Oktober jongstleden verscheen het langverwachte rapport van de canoncommissie. Het rapport bestaat uit twee delen. In deel A geeft de commissie haar opvatting over nut en noodzaak van een canon. In deel B worden vijftig momenten uit de vaderlandse geschiedenis op een overzichtelijke manier op een rij gezet. De canon begint bij de Hunebedden, 3000 jaar voor Christus. Het laatste onderwerp betreft de geschiedenis vanaf 1945, samengevat als 'Nederlanders en Europeanen', verbeeld in de euro die als vignet bij dit venster is afgebeeld.

Vensters op het verleden

Wat opvalt in de nu voorgestelde canon is het grote aantal personen dat een plaats heeft gekregen. Dat begint al met Willibrordus en Karel de Grote in de middeleeuwen, direct gevolgd door de grote humanist Erasmus. Andere grote Nederlanders die in de canon voorkomen zijn: Karel V, Willem van Oranje, Michiel de Ruijter, Spinoza, Aletta Jacobs en Willem Drees. Er staan zelfs twee 'buitenlanders' op de lijst: de Franse keizer Napoleon en het jonge Duitse meisje Anne Frank, die in de Tweede Wereldoorlog omkwam in een Duits concentratiekamp.

Naast personen hebben ook enkele gebouwen en bijzondere historische voorwerpen een plaats gekregen, zoals het Binnenhof in Den Haag, de Amsterdamse zeventiende-eeuwse grachtengordel (als symbool voor de stadsuitbreiding in de zeventiende eeuw) en de boekenkast waarmee de bekende volkenrechtgeleerde Hugo de Groot in 1621 wist te ontsnappen uit Slot Loevestein. Op de lijst staan ook enkele culturele iconen, zoals het zonnenbloemschilderij van Vincent van Gogh en de beroemde modernistische stoel van architect en meubelmaker Gerrit Rietveld.

Wat moet iedere Nederlander weten van onze geschiedenis?

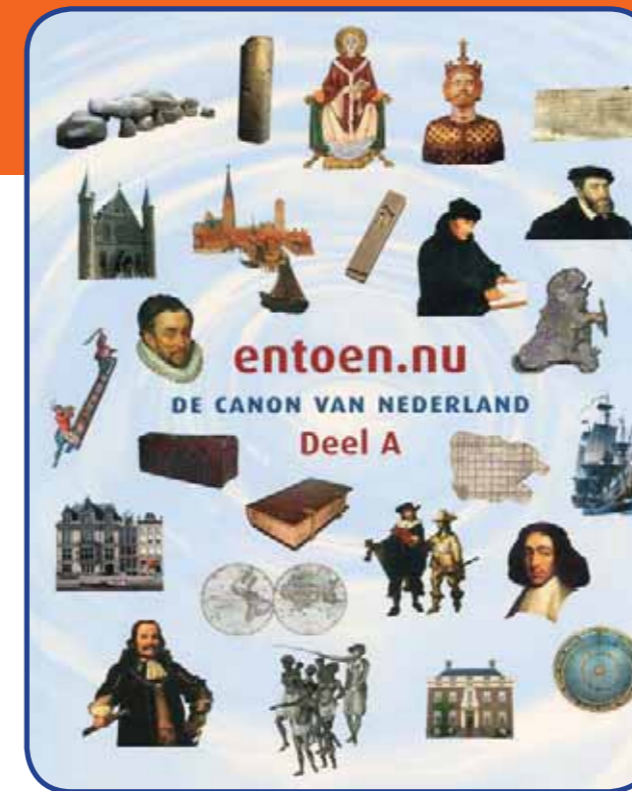
Voor de commissie fungeren deze personen, gebouwen en voorwerpen als een soort venster op het verleden. Ze zijn niet meer dan een aanleiding om dieper in te gaan op het grote verhaal van de Nederlandse geschiedenis. Willibrord verbeeldt bijvoorbeeld de komst van het Christendom in Nederland, de feministe Aletta Jacobs staat voor de gelijkberechting tussen man en vrouw. Voor een volledig overzicht van de canon kan iedereen terecht op de website www.entoen.nu.

Geen dictaat

In deel A van haar rapport stelt de commissie dat ze met dit werkstuk geen dictaat heeft willen afleveren, maar vooral discussie wil opwekken om later een meer definitieve canon te kunnen vaststellen. Verder pleit de commissie voor een continue aanpassing van de canon, voor een dynamische canon dus. Zoals ons zicht op het verleden steeds weer verandert, moet ook de canon automatisch mee veranderen. Tegenwoordig kunnen we Karel de Grote heel belangrijk vinden voor onze culturele identiteit,

Tekst

Ineke Strouken

maar een volgende generatie kan daar wel heel anders over denken.

Heel opvallend is dat de commissie afstand neemt van wat de minister noemde 'een bezinning op de identiteit van Nederland'. De commissie houdt niet van het woord identiteit, noemt het zelfs een 'bedrieglijk, ja gevaarlijk begrip'. Het leek haar daarom het beste om de canon los te koppelen van de discussie over de Nederlandse nationale identiteit. De canon die de commissie nu voorstelt is vooral bedoeld als een handreiking voor het onderwijs, aan de hand waarvan onderwijzers de belangrijke momenten en ontwikkelingen uit de Nederlandse geschiedenis voor hun leerlingen kunnen samenvatten.

Kritiek

Natuurlijk was er meteen al kritiek over wat er allemaal wèl en niet staat in deze canon. Het maakt de door de commissie gewenste discussie over haar voorstel er alleen maar rijker door. Waarom

staan er bijvoorbeeld geen sportmensen in de canon, zoals bijvoorbeeld Johan Cruyff? Waarom ontbreekt de godsdienst vrijwel volledig, en is in dit verband alleen ruimte voor Willibrord in de achttiende eeuw en voor de beeldenstorm van 1566? Waarom niet ook de verzuiling behandeld, die de vorige eeuw het maatschappelijke leven zozeer kleur en inhoud gaf?

De volkscultuur ontbreekt zelfs volledig. In haar verweer stelt de commissie dat zij de nadruk heeft willen leggen op wat je de 'hogere' cultuur zou kunnen noemen. Zoals de commissie het zelf formuleert: er is een verband 'tussen canon en kwaliteit'. In HP/De Tijd gaat één van de commissieleden nog een stapje verder: 'We zijn uitgegaan van cultuur met de grote C, anders kom je in de overloze wereld van de volkscultuur terecht. Als je Sinterklaas overweegt, waarom dan niet de kerstboom, de ramadan of de paashaas?'

Discussie

Het is duidelijk dat over deze opvatting van de commissie wel enige discussie mogelijk is. Deze discussie zal er ongetwijfeld komen. Is het wel mogelijk om de canon volledig los te koppelen van de discussie over de Nederlandse culturele identiteit? Kan de volkscultuur werkelijk buiten beschouwing blijven? Heeft een canon niet als doel dat ook de gewone Nederlander zich erin kan herkennen? Of wordt het weer als in mijn jeugd, toen geschiedenis ging over belangrijke mensen en daden? ■

Meer informatie:

- F. van Oostrom e.a., *entoen.nu. De canon van Nederland. Rapport van de commissie ontwikkeling Nederlandse canon* (Den Haag 2006) 2 delen
- F. Groot, 'Cohesie en kritiek. De canon en het geschiedenis-onderwijs ter discussie', in: *Levend Erfgoed. Vakblad voor public folklore en public history*, jaargang 3 (2006) nr. 1, 4-11
- 'Hoe Nederland zijn canon kreeg', in: *HP/De Tijd* 20 oktober 2006

Brabants dialect

Dialect speelt in de meeste Nederlandse provincies een rol, zo ook in Noord-Brabant. De grote meerderheid van de Brabanders vindt het belangrijk dat het Brabants dialect behouden blijft. Stichting het Brabants heeft een onderzoek laten uitvoeren naar het gebruik van het dialect in Noord-Brabant. Daaruit bleek dat liefst 72% van de Brabanders voor het behoud van de streektaal is.

Toch is dialect niet de reden waarom mensen zich Brabander voelen. Slecht 5% van de mensen voelt zich Brabander vanwege het dialect. Feesten, geloof, geschiedenis en vooral mentaliteit scoren hoger. Mentaliteit haalt het hoogste percentage: 40% van de ondervraagden vindt mentaliteit het belangrijkste voor hun Brabantse identiteit. Wat deze mentaliteit precies inhoudt is niet exact aan te geven, maar het heeft te maken met gezelligheid, gastvrijheid en goed eten en drinken: kortom het Bourgondische levensgevoel.

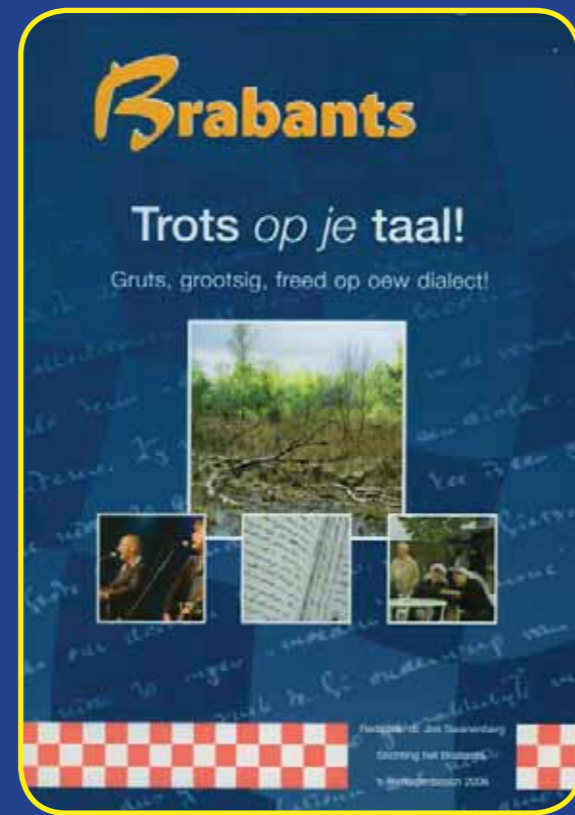
Brabants accent

Mensen boven de vijftig hechten over het algemeen meer belang aan het behoud van het Brabants dan jongere leeftijdscategorieën. Van de inwoners van 12 jaar en ouder kan 43,5% dialect spreken en nog eens 38,6% enigszins. 84,1% van de mensen kan het dialect begrijpen en nog eens 12,8% enigszins. Slechts zo'n drie procent kan dus helemaal niet uit de voeten met het dialect. In Zuidoost-Brabant spreekt men relatief gezien het meest in de streektaal, in West-Brabant het minst.

Het gebruik van het Brabants accent, zeg maar de zachte g, is ook wijdverspreid: meer dan 70% spreekt met zo'n accent en daarvan is meer dan 80% er trots op. In Zuidoost-Brabant spreekt men het meest met een Brabants accent en ook hier weer in West-Brabant het minst.

Brabantse identiteit

Omroep Brabant is belangrijk voor de Brabantse identiteit. Bij deze omroep wordt niet veel aandacht besteed aan het dialect. Ongeveer de helft van de ondervraagden zou het beter vinden als deze

zender meer in het dialect zou uitzenden. De kans dat dat daadwerkelijk gebeurt is echter klein.

Voor het behoud van de Brabantse streektaal en de lokale dialecten zal de status van het Brabants vergroot moeten worden. Er zou bijvoorbeeld in het onderwijs meer aandacht aan moeten worden geschonken. Het idee dat dialect schadelijk is voor de schoolprestaties zou actief bestreden moeten worden. Ook zou er een imagocampagne in de media kunnen worden gevoerd. Al met al is het duidelijk dat het dialect in Brabant nog altijd leeft, maar het imago ervan nog wat moet verbeteren. ■

Meer informatie:

J. Swanenberg (red.), 'Trots op je taal. Gruts, grootsig, freed op oew dialect', Themanummer *Brabants. Kwartaaluitgave over Brabantse taal, literatuur, muziek, dialect- en naamkunde* (juni 2006)

Beelden van Nederland en van de Nederlanders

Tekst
Albert van der Zeijden

Holland en de Hollanders is een thema van twee foto-boeken, die ongeveer tegelijkertijd verschenen. In beide boeken wordt een beeld gegeven van een vervlogen tijd. Zelden heb ik twee boeken gezien die zozeer van elkaar verschillen, in uitstraling én in aanpak.

Kneuterig nieuws

In het boek *Algemeen Hollands* zijn prachtige zwart-wit foto's samengebracht van fotojournalist Ben van Meerendonk (geboren in Amsterdam in 1913). Deze Amsterdamse fotograaf richtte niet lang na de Tweede Wereldoorlog het Algemeen Hollands Foto-persbureau op. De circa 70.000 negatieven zijn gelukkig bewaard gebleven. Dit fotoboek geeft een representatieve selectie van zijn nieuwsfoto's, met name uit de jaren vijftig en zestig. Van Meerendonk

Ben van Meerendonk geeft een kijkje in de alledaagse werkelijkheid.

donk fotografeerde voor uiteenlopende kranten, zelfs zo uiteenlopend als het linkse (communistische) blad *De Waarheid* en het rechtse *De Telegraaf*. Maar hij fotografeerde ook in opdracht van grote ondernemingen zoals bijvoorbeeld Coca Cola (in deze foto's ligt vanzelfsprekend de nadruk op het reclame aspect).

Van Meerendonks specialisme was de alledaagse werkelijkheid, die hij soms met een knipoog in beeld bracht. Een leuke foto is bijvoorbeeld uit 1946, waarop arbeiders aan de radio gekluisterd zijn om de interland Engeland-Nederland te volgen. Zijn lens was wel vaker gericht op de toeschouwers dan op de spelers op het veld. Zoals ook blijkt uit de prachtige serie foto's van spelersvrouwen, die met ingehouden spanning vanaf de tribune de wedstrijd volgen. Bij Van Meerendonk staan de gewone mensen

Zeeuw in traditionele klederdracht

centraal, hij was een 'ensceneur van het kneuterige nieuws', zoals Marina de Vries schrijft in haar inleiding op deze bundel prachtige zwart-wit foto's. Hij fotografeerde huiselijke tafereeltjes zoals, in 1955, een Hollands gezin aan de maaltijd of, in 1952, een inkijkje in de Postbesteldienst op het PTT hoofdkantoor. Van Meerendonk was ook de eerste die bekende Nederlanders in huiselijke kring fotografeerde.

Van Meerendonks foto's zijn in vijf afzonderlijke categorieën ondergebracht: Sport & spel, Mens & maatschappij, Media, Koningshuis & Coryfeeën en Weer & verkeer. De foto's geven een prachtig beeld van Nederlanders in de jaren vijftig en zestig, in hun vrije tijd en aan het werk en verder als toegift van enkele bekende Nederlanders in hun alledaagse omgeving.

Geïdealiseerde levende geschiedenis

Hoe anders is het boek van fotograaf Dirk de Boer over *Holland en de Hollanders*. Ook in dit boek wordt een beeld gegeven van een

verloren gegaan verleden. Met zoveel woorden wordt gezegd dat het boek is opgezet met als doel een nostalgisch beeld te geven van het verleden. Eerlijkheidshalve wordt er wel bij gezegd dat dit nostalgische verleden gepresenteerd wordt als een commercieel product bedoeld om toeristen te trekken. Het voorwoord is geschreven – niet toevallig – door de algemeen directeur van Toerisme en Recreatie Nederland, Hans van Driem.

De mensen die in dit boek in beeld worden gebracht doen aan 'levende geschiedenis'. Het zijn mensen van nu, die oude ambachten naspelen. Deze mensen zijn gehuld in traditionele klederdracht, werken in een molen, of verbeelden een Oudhollandse kaasmarkt. Alle foto's zijn in kleur en verbeelden lachende, tevreden mensen die, inderdaad, op een nostalgische manier een geïdealiseerd verleden tot leven willen brengen. Uitgangspunt is het traditionele waterrijke Hollandse landschap, met zijn vele bruggen, molens en gemalen en oude boerderijen. Verbonden met het water is de visserij en de scheepvaart, die in beeld wordt gebracht met

Een Hollands gezin aan de maaltijd (jaren vijftig)

nettenboetsters en oude in het gezicht getekende vissermannen. 'Hollanders zijn visser', is de titel van het begeleidende stukje tekst bij deze paragraaf. Ook de ambachten op het platteland worden op vergelijkbare wijze in beeld gebracht, waarbij tussendoor een hommage aan de bloemisterij en aan de tulp wordt gebracht. Het boek wordt afgesloten met het typisch Hollandse ijsvermaak, het hoofdstuk 'Winterfeesten en ijspret'.

Schaarste

Het beeld kan inderdaad niet verschillender zijn. Voor een belangrijk deel gaan de foto's over hetzelfde onderwerp. Ook Van Meerendonk brengt bijvoorbeeld garnalenpelsters en bloemen-

Dirk de Boer laat de traditionele symbolen van Nederland zien.

verkopers in beeld. Maar het beeld dat hij schetst is veel soberder, minder uitbundig, veel kariger. Bij Van Meerendonk wordt de schaarste in beeld gebracht, werkeloosheid, een gebrek aan welvaart, gesymboliseerd in huizen met kale muren en met weinig opsmuk. Geportretteerd worden arbeidersgezinnen in de tijd van de wederopbouw, die moeite hebben het hoofd boven water te houden. Zelfs de vrije tijd oogt karig en sober. Naar onze begrippen zijn alle mensen mager, geheel tegengesteld aan de weldoervoede Bourgondische types die het boek van De Boer bevolken. Het is het werkelijke leven, in sober zwart wit in beeld gebracht, tegenover, bij De Boer, de geïdealiseerde beelden die wij koesteren over 'een wereld die verloren is gegaan'.

Symbolen van Nederland

Wat verder opvalt, is dat in het boek van Dirk de Boer sterk wordt ingezet op clichébeelden. Tulpen, klompen, visnetten, molens, Fries zwartbont koeien, Volendamse klederdracht: het zijn niet zozeer echte mensen die in beeld worden gebracht maar types. De Neder-

landse culturele identiteit wordt gesymboliseerd in overbekende iconen. Het boek gaat niet zozeer over de werkelijkheid als wel over symbolen van die werkelijkheid.

Toch wekken ook de foto's van Ben van Meerendonk (inmiddels) een gevoel van nostalgie op. Wat voor Ben van Meerendonk nog een alledaagse werkelijkheid was, is voor ons definitief verleden tijd geworden. Door de eenvoud van de zwart-wit foto's lijken wij, als in een tijdsmachine, de wereld van toen binnen te stappen. Het is juist het anders zijn van die tijd, die ons een gevoel van nostalgie doet oproepen, een historische sensatie, een direct contact met het verleden. De prachtige zwart-wit foto's sluiten precies aan bij het beeld wat wij van die tijd willen koesteren. Uiteindelijk is het resultaat per saldo hetzelfde: nostalgie oproepen aan een wereld die definitief achter ons ligt. ■

Dirk M. de Boer, *Holland en de Hollanders. Natuur en nostalgie* (Perfect Pictura, Almere 2006)

Algemeen Hollands. Ben van Meerendonk en zijn fotopersbureau (Aksant, Amsterdam 2005)

Traditionele ambachten opnieuw tot leven gebracht

De historische sensatie beleven

Studiedag over levende geschiedenis

Op zaterdag 11 november werd in het Historisch Openluchtmuseum in Eindhoven een studiedag over levende geschiedenis georganiseerd door het Samenwerkingsverband Brabant, waarin participeren Brabants Heem, de Historische Vereniging Brabant, de leerstoel Cultuur in Brabant en het Nederlands Centrum voor Volkscultuur. De dag werd mede mogelijk gemaakt dankzij subsidies van Brabant 900, Prins Bernhard Cultuurfonds en de Stichting BRG.

Levende geschiedenis is een toverwoord, dat tegenwoordig overal de ronde doet. Levende geschiedenis wordt gepresenteerd als een nieuwe vorm van omgaan met het verleden, en wel op een heel directe manier. Door je te hullen in historische kledij en door het verleden na te spelen, kruip je in de huid van de geschiedenis. In

Levende geschiedenis verbeeldt vaak oorlog

de woorden van de aankondiging van de studiedag: je streeft een historische sensatie na, waardoor je het gevoel krijgt direct contact met het verleden te hebben.

Historische sensatie

De term 'historische sensatie' is natuurlijk van de beroemde historicus Johan Huizinga (1872-1945). Huizinga gebruikte de term historische sensatie voor het eerst in 1920 in een artikel over een onderwerp dat toen zeer in de belangstelling stond, namelijk de aard en functie van 'het historisch museum'. Een belangrijke functie van het historisch museum was voor Huizinga dat het een bewaarplaats is van authentieke historische voorwerpen, van historische voorwerpen die je het gevoel kunnen geven van een direct en welhaast zintuiglijk contact met het verleden. Zoals Huizinga het zelf formuleerde: 'Het kan zijn, dat zulk een historisch detail, in een prent, maar het zou evengoed kunnen zijn in een notarisakte, (...) mij opeens het gevoel geeft van een onmiddellijk contact met het verleden, een sensatie even diep als het zuiverste kunstgenot, een (lach niet) bijna ekstatische gewaarwording van niet meer mijzelf te wezen, van over te vloeien in de wereld buiten mij, de aanraking met het wezen der dingen, het beleven der Waarheid door de historie.'

Een weg naar de geschiedenis

Huizinga dacht bij dit directe contact met het verleden niet in de eerste plaats aan de levende geschiedenis, oftewel aan geënceneerd erfgoed. Maar dat voor Huizinga ook de levende geschiedenis een belangrijke plaats innam in zijn 'weg tot de historie' blijkt uit zijn autobiografische *Mijn weg tot de historie*. Hij vertelt daarin dat zijn 'eerste aanraking met de geschiedenis' een historische optocht was, die 'bijzonder vele en scherpe herinneringen in mijn geheugen [heeft] achtergelaten'. Het was de studentenmaskerade die hij in de nazomer van 1879 in de buurt van zijn ouderlijk huis in Groningen zag langs trekken. Huizinga was toen nog geen zeven jaar en had net de eerste klas van de lagere school doorlopen. In de optocht van 1879 werd de intocht van graaf Edzard in Gronin-

Tekst

Albert van der Zeijden

Illustraties

Historisch Openluchtmuseum Eindhoven

gen uit 1506 herdacht. Huizinga kon zich nog herinneren dat de hoofdpersoon van top tot teen geharnast was in glinsterend metaal. Het waaide hard. Net toen de tocht langs Huizinga's huis kwam brak de vlaggenstok, en de vlag kronkelde zich om de ruiter. De optocht maakte diepe indruk op Huizinga, die hij zich herinnerde als 'het mooiste wat ik ooit gezien had'. Deze diepe indruk was blijvend.¹

Engeland als bakermat

De Engelse historicus Raphael Samuel, in zijn boek *Theatres of memory*, noemt als prille begin van de *living history* in Engeland 1951, het jaar van het 'Festival of Britain'. Het festivalpubliek kreeg toen een boottripje naar het verleden aangeboden. Uit die zelfde tijd dateert de typisch Engelse stoomtreinromantiek, het openen van oude historische lijntjes met verklede acteurs als negentiende-

Historicus Johan Huizinga gebruikte de term historische sensatie voor het eerst in 1920.

eeuwse machinisten en kaartjescontroleurs. In de Verenigde Staten geldt 1961 als het beginpunt. Daar werd in 1961 bij Manassas, tijdens een herdenkingsbijeenkomst precies honderd jaar na dato, een beroemde slag uit de Amerikaanse burgeroorlog nagespeeld.

Een veel gebruikte metafoor voor levende geschiedenis is die van de tijdscapsule. Een bekend boek over *living history*, geschreven door folklorist Jay Anderson, heet bijvoorbeeld *Time Machines*. De term *living history* is ook al vrij oud en schijnt gemunt te zijn in 1931 door de beroemde Amerikaanse historicus Carl Becker, die daarbij verwees naar *living history* presentaties in een openlucht-

Herberg in het Openluchtmuseum Eindhoven

museumcontext, toen al in zwang in de Verenigde Staten. De meest fameuze oudere *living history* presentatie is waarschijnlijk de Plymouth Plantation, die werd opgezet in 1947.

Voor een goed begrip van wat levende geschiedenis is, onderscheidde ik in mijn inleidende lezing op de studiedag drie verschillende verschijningsvormen van levende geschiedenis:

1. levende geschiedenis als hobby;
2. levende geschiedenis als educatief hulpmiddel in met name musea;
3. levende geschiedenis als onderdeel van de vermaaks- en de erfgoedindustrie.

Levende geschiedenis als hobby

In Nederland gaat de geschiedenis van levende geschiedenis als hobby al een tijdje terug. De Vereniging van Militaire *Living History* is oorspronkelijk ontstaan uit een groepje Nederlanders dat bij een club in Duitsland aan *American Civil War re-enactment* deed. In Duitsland ontstond de levende geschiedenis in de jaren zeventig en tachtig, maar brak pas echt door in de jaren negentig. Iets dergelijks geldt ook voor Nederland.

Levende geschiedenis met een grimmig gezicht

Vanuit het Landelijk Platform Levende Geschiedenis was het Kees Nieuwenhuijsen die uitgebreid inging op levende geschiedenis als hobby. Bij het LPLG zijn inmiddels dertig levende geschiedenisgroepen aangesloten, die gezamenlijk een breed scala aan historische periodes bestrijken, van de Romeinse tijd tot aan de Koude Oorlog. Het platform fungeert daarbij als aanspreekpunt naar de overheid. Aanleiding voor de oprichting van het LPLG was dat de Nederlandse wapenwet weinig ruimte bood voor authentieke levende geschiedenis presentaties, het LPLG bepleitte daarom een verruiming van deze wet.

Een aanzienlijke investering

Nieuwenhuijsen ziet *reenactment*, het naspelen van geschiedenis, als een bijzondere vorm van levende geschiedenis. Hij benadrukte dat de weg lang is voor iemand zich een *reenactor* kan noemen. Eerst moet je een thema kiezen, vervolgens een personage (een soldaat of een ambachtsman) en je zo goed mogelijk in zo iemand verdiepen. Dat vergt heel veel tijd en studie. Het is niet een hobby waar je zomaar instapt. Nieuwenhuijsen benadrukte dat levende geschiedenis vraagt om een commitment, die heel veel tijd en energie vergt. In de Verenigde Staten is er zelfs incidenteel sprake van burn out verschijnselen, bekend als PRSD: *Post Reenactment stress disorder*.²

Nieuwenhuijsen vertelde dat levende geschiedenis een zo compleet mogelijk beeld van de geschiedenis wil geven. Dat onderscheidt

levende geschiedenis naar zijn mening van de folklore en van de *life role playing*. Op de studiedag werden verschillende vormen van levende geschiedenis getoond. Teuxandrii, een levende geschiedenisgroep uit Eindhoven, gaf een presentatie van Germaanse gevechten. De Blauwe Schuyt bracht middeleeuwse muziek, op authentieke middeleeuwse instrumenten. Ratatouille presenteerde een voorstelling van een terechtstelling anno 1700. Deze vorm van museumtheater is voor Kees Nieuwenhuijsen geen levende geschiedenis. Niet alle nagespeelde geschiedenis is naar zijn idee en definitie levende geschiedenis.

Ethische dilemma's

Een heikel thema, waarover binnen het platform de afgelopen jaren intensief gediscussieerd is, is het optreden van Duitse soldaten in Tweede Oorlog reenactments. Het optreden van Duitse soldaten past in de wens om een compleet beeld van het verleden te geven. Daar komt nog bij dat het lastig is om een veldslag na te

Levende geschiedenis wil een zo compleet mogelijk beeld van de geschiedenis geven.

spelen zonder tegenstanders, in dit geval de Duitsers. Tegelijkertijd realiseren de reenactors zich dat het om een gevoelig onderwerp gaat. Niemand wordt graag op straat geconfronteerd met Duitse SSers, die in de oorlog zo ontzettend veel leed hebben veroorzaakt. Na veel gedelibreer heeft het LPLG besloten dat Duitse soldaten worden toegestaan, maar dat niet alles mag: SS-uniformen mogen bijvoorbeeld niet, geen naziliederen en ook de Hitlergroet niet. Verder moet – bijvoorbeeld met borden – duidelijk worden aangegeven dat op dit specifieke evenement mensen gekleed als Duitse soldaten zullen optreden. Dan weten de bezoekers dat ze daarmee geconfronteerd kunnen worden en kunnen ze er voor kiezen om weg te blijven.

Levende geschiedenis als educatie

Een heel andere vorm van living history is de levende geschiedenis als middel tot cultuureducatie. Ook dit is weer geen nieuwe trend: musea experimenteren al vele jaren met methodes om hun historische voorwerpen zo levendig mogelijk voor het voetlicht te brengen. In deze trend liepen de openluchtmusea voorop. Het Zuiderzeemuseum experimenteerde bijvoorbeeld al in de jaren tachtig en negentig met levende geschiedenis. Tot de dag van vandaag kun je in Enkhuizen het Urker buurtje bezoeken, waar je een praatje kunt maken met enkele Urkers uit 1905. Je kan zelfs aanschrijven en mee-eten!

Het aantrekkelijke van levende geschiedenis is dat de methode interactief is (bezoekers kunnen vragen stellen, maar ook eigen verhalen inbrengen). Het succes van de methode hangt af van een aantal factoren, maar het meest essentieel is dat het verleden 'echt' en authentiek moet overkomen. Anders val je door de mand als fake. Dit vereist dat de reeanctors veel weten over de geschiedenis die zij uitbeelden. Maar ook dat ze goed en overtuigend hun rol kunnen spelen, een goed acteur zijn dus.

Levende geschiedenis is een leuke hobby. Jonge mensen kruipten in de huid van hun historisch personage

Levende geschiedenis in het Historisch Openlucht Museum

Tijdens de studiedag ging Bas van Lingen, coördinator levende geschiedenis van het Historisch Openlucht Museum Eindhoven, uitvoerig in op het onderwerp levende geschiedenis in het museum. Hij benadrukte dat voor het museum levende geschiedenis geen doel is, maar middel: via levende geschiedenis wil het museum kennis overdragen over het verleden. Levende geschiedenis komt vooral naar voren in de speciale evenementen die het museum in de loop van het jaar organiseert. Volgend jaar bestaat het museum al weer 25 jaar, dat wordt gevierd met een multi-period event waarmee het museum het seizoen opent. Verderop in het jaar is er een grote Vikingenmarkt, een romeinenweekend, een weekend gewijd aan ridders en jonkvrouwen en een heuse kermis in de middeleeuwen.

'Levende geschiedenis' is bepaald geen eenvoudige educatieve vorm. In museumland wordt heel wat nagedacht over de te hantieren methoden en technieken. In Amerika zijn er zelfs al complete handboeken over verschenen, zoals Stacy Roths *Past into Present: Effective Techniques for First-Person Historical Interpretation*³, een methode die bijvoorbeeld in het Zuiderzeemuseum gehanteerd wordt. Bij derde-persoon-interpretatie is de museummedewerker wel gekleed in historisch kostuum, maar praat hij of zij in derde persoon over zijn personage. Tweede persoon interpretatie is een tussenvorm, waarin steeds gewisseld wordt van perspectief.

Het Historisch Openlucht Museum besteedt veel tijd en energie aan een goede training. Zo zijn er verschillende werkgroepen, gekoppeld aan een bepaald thema. Als je lid wilt worden van zo'n werkgroep heb je eerst een intake gesprek, dan een speciale informatiedag (waarin alle facetten van levende geschiedenis worden uitgelegd) en tenslotte een proefperiode. Er is een authenticiteitscommissie die de presentaties bewaakt en beoordeelt. Levende geschiedenis vergt dus een forse investering van musea.

Levende geschiedenis als commercieel evenement

Je zou kunnen zeggen dat al deze vormen van levende geschiedenis een onderdeel zijn van wat wel genoemd is de Disneyficatie of de verpretparkisering van onze cultuur.⁴ Mensen hebben veel geld en vrije tijd en zoeken naar evenementen waar ze zich kunnen

Bouw Afsluitdijk vastgelegd op olieverfschilderijen

vermaken. Zomer- en winterfestivals springen als paddenstoelen uit de grond. En dat zijn niet alleen Dance-Valley-achtige evenementen, maar soms ook festivals of evenementen waarin geschiedenis een rol speelt. Sail Amsterdam is een voorbeeld en, meer in de sfeer van living history, het Dordrechtse history live festival. Maar ook het festival dat vorig jaar in Utrecht gehouden werd, en waarin het thema gezondheid door de eeuwen heen centraal stond, is een goed voorbeeld. Vaak gaat het hier om grootschalige samenwerkingsprojecten waarbij ook musea aanhaken. Het levende geschiedenis deel wordt meestal verzorgd door de levende geschiedenisgroepen, de hobbyisten van het LPLG.

Historici hebben altijd wat zuinig geoordeeld over levende geschiedenis. Voor de kritische historici riekt het allemaal teveel naar commerciële oppervlakkigheid. Het verleden wordt getransformeerd in een gezellig verleden, waar het goed toeven is. Binnen levende geschiedenis ligt met andere woorden de nadruk op het zoete en niet (op het toch ook belangrijke!) zure element van de geschiedenis.⁵

Meer in het algemeen is de kritiek van historici dat in de levende geschiedenis de geschiedenis wordt gepresenteerd in licht verteerbare, hapklare brokken. Een zelfde kritiek werd ook al uitgestort over de al wat oudere folklore, in feite ook een vorm van levende geschiedenis. Ook in de folklore ligt de nadruk op het zoete element: in dit geval de dansen, de muziek en de klederdracht. Professionele volkskundigen verwierpen het als 'fake-lore'.

Sommige historici beweren dat levende geschiedenis niet meer is dan een vorm van oorlogje spelen voor volwassenen, een voortzetting van het soldaatje spelen uit de eigen jeugd. Zegt dit echter nooit tegen een reenactor: die voelt zich er – terecht – ernstig mee te kort gedaan.

Een brug naar het verleden

Natuurlijk hebben de critici voor een deel gelijk. Maar alle levende geschiedenis kan onmogelijk over één kam geschoren worden. Net als onder historici heb je goede en slechte geschieduitbeelders. En heb je dus ook slechte én goede levende geschiedenis. Mits goed uitgevoerd, biedt levende geschiedenis wel degelijk mogelijkheden.

Er zijn er zelfs die euforisch zijn en gouden bergen beloven. Sommige beleidsmakers schuiven de levende geschiedenis naar voren als het ei van Columbus, als een manier om geschiedenis voor een breed publiek aantrekkelijk te maken. Saaie musea opstellingen moeten vervangen worden door levendige vormen van presentatie, geschikt voor een breed publiek. In dit verband sprak ik drie jaar geleden over levende geschiedenis als een nieuwe kans voor cultuurtoerisme.⁶

Het is de kunst om een middenweg te vinden tussen 'identiteits-erfgoed' en 'vermaakserfgoed': erfgoed wat van betekenis is voor de eigen identiteit en erfgoed dat vooral bedoeld is als vermaak.⁷ Misschien zit er inderdaad een element in van 'fakelore', van namaak. Maar – om nog eens terug te keren naar het begin van dit verslag – als het de grote historicus Johan Huizinga als jongetje van zeven zijn eerste echte historische ervaring gaf, die hem zelfs in een rechte lijn naar de geschiedenis voerde, dan valt er toch ook wel iets goeds te vertellen over levende geschiedenis. In zijn beste vorm kan levende geschiedenis belangstelling opwekken voor een verleden, dat voor een belangrijk deel ons vreemd is geworden. Levende geschiedenis fungeert dan als een brug naar het verleden, in een voor jongeren aansprekende en aanschouwelijke vorm. ■

Noten

1. Over de Groningse studentenmaskerade en Huizinga's latere negatieve opmerkingen over historische maskerades zie W.E. Krul, *Historicus tegen de tijd. Opstellen over leven en werk van J. Huizinga* (Groningen 1990) 107-114. In: Anton van der Lem, *Johan Huizinga, Leven en werken in beelden en documenten* (Amsterdam 1993) is een prachtige foto afgedrukt van Huizinga, gekleed in een authentiek historisch kostuum dat hij zelf droeg tijdens één van de Groningse studentenmaskerades.
2. Jenny Thompson, *War games. Inside the world of 20th century reenactors* (Washington 2004)
3. Stacy F. Roth, *Past into Present: Effective Techniques for First Historical Interpretation* (The University of North Carolina Press 1998)
4. Tracy Metz, *Pret! Leisure en landschap* (Rotterdam 2002)
5. Over de tegenstelling tussen zoet en zuur zie: Leen Dorsman e.a., *Het zoet en het zuur. Geschiedenis in Nederland* (Amsterdam 2000)
6. Albert van der Zeijden, 'Levende geschiedenis: een nieuwe kans voor cultuurtoerisme', in E. den Hartingh (redactie), *Erfgoed voor toerisme. Een visie van de gezamenlijke erfgoedkoepels op erfgoed en cultuurtoerisme* (Amsterdam 2003) 95-109
7. Meer in het algemeen over het begrippenpaar 'vermaaks' en 'identiteits-erfgoed', zie Hendrik Henrichs, 'Volkscultuur: amusements- of identiteits-erfgoed', in: Ineke Strouken en Albert van der Zeijden (redactie), *Volkscultuur en samenleving* (Utrecht 2005) 25-29

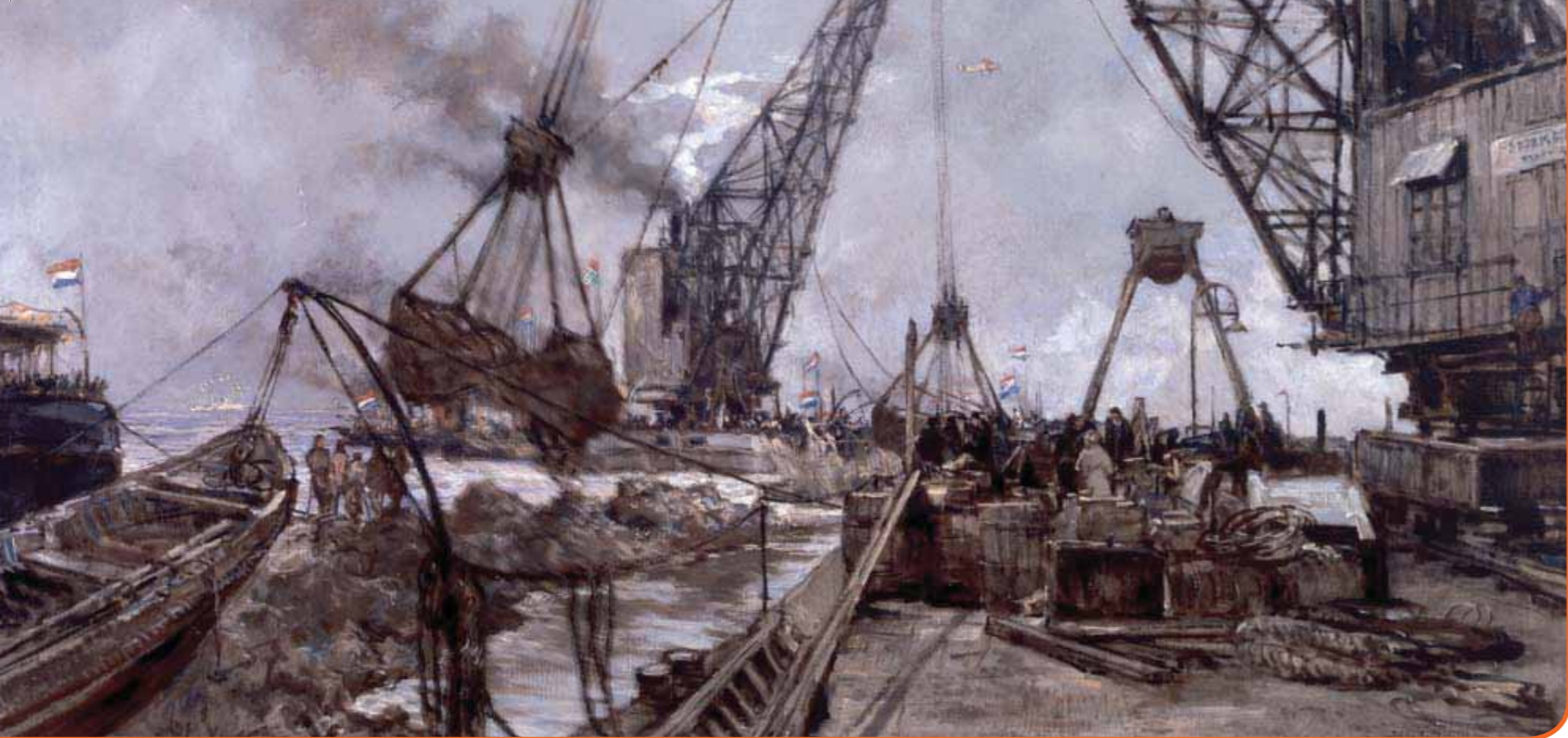
Tekst en illustraties
Zuiderzeemuseum

Al eeuwenlang stonden de Hollanders bekend vanwege hun vermogen om van water land te maken. In het tweede decennium van de twintigste eeuw werd een nieuwe en ferme stap gezet: de drooglegging en inpoldering van de Zuiderzee. Mijlpaal was de voltooiing van de Afsluitdijk. De ruim dertig kilometer lange zeedijk tussen de provincies Noord-Holland en Friesland maakte toen een groot deel van de zoute zee zoet. Het water bezuiden of 'achter' de dijk werd het IJsselmeer. Het water benoorden of 'boven' de dijk stroomde verder als Waddenzee.

Het Zuiderzeemuseum organiseert ter gelegenheid van het 75-jarige bestaan van de Afsluitdijk in 2007 een spectaculaire tentoonstelling: *De Dijk*. Centraal staan de schilderijen en tekeningen die Johan Hendrik van Mastenbroek (1875-1945) maakte. Het werk in uitvoering en hoogtepunten als de sluiting van het laatste gat in de dijk op 28 mei 1932, even na 1 uur 's middags, koos hij als onderwerpen. Prachtige eigentijdse foto's, machines en stoomfluiten completeren de tentoonstelling, die ons een kijkje gunt in de wereld van dijkbouwers.

Sluiting van de Middelgronden in 1931. J.H. van Mastenbroek legde de bouw van de Afsluitdijk vast op olieverfschilderijen

Johan Hendrik van Mastenbroek

Johan Hendrik werd in 1875 te Rotterdam geboren en overleed vlak voor zijn zeventigste verjaardag in 1945. Al vanaf zijn vroege kindertijd had hij bijzondere belangstelling voor tekenen en schilderen. Soms maakte hij portretten en romantische schilderijen, maar zijn liefde voor 'technische' zaken, vooral in de Rotterdamse haven, was het sterkst. Al snel was hij befaamd als industrieel schilder.

Zo tegen 1930 werd Van Mastenbroek verzocht om een bijdrage te leveren aan een album over de in gang gezette Zuiderzeewerken. Het ministerie van Waterstaat wilde de werkzaamheden graag vastleggen. Samen met een vijftal andere kunstenaars toog hij naar de Zuiderzee en voerde zijn opdracht uit. Van Mastenbroek was hier echter zo in zijn element dat hij langer bleef om schilderen en tekeningen te maken van de bouw van de Afsluitdijk, met een journalistiek oog voor detail.

De bouw van de Afsluitdijk

Halverwege de negentiende eeuw waren er al plannen om de

Nederlandse binnenzee droog te leggen. Problemen als stormen en overstromingen en de tanende visserij lagen hieraan ten grondslag. De Zuiderzeevereniging werd opgericht om de wenselijkheid en de mogelijkheid van inpoldering en droogmaking van de Zuiderzee te onderzoeken. Ondanks het enthousiasme van de vereniging en de inmenging van prominent lid ingenieur Cornelis Lely (1854-1929) kwam het er niet van. Pas toen Lely voor de derde periode minister van Waterstaat was, overtuigde hij de regering ervan om toestemming te verlenen.

In de troonrede van 1913 kondigde koningin Wilhelmina aan dat het vanwege de veiligheid en economische overwegingen tijd was de afsluiting en drooglegging van de Zuiderzee te ondernemen. Maar zelfs nadat zij haar zegen had gegeven, gebeurde er niets. Tot 1916. Een geweldige storm joeg het water over het land rond de Zuiderzee. Vele dijken bezweken en grote delen land kwamen onder water te staan. Op het eiland Marken waren zelfs slachtoffers te betreuren. Het onheil bracht de zaak in stroomversnelling. De Zuiderzee was nog onveilig geworden. Bovendien leverde de zee niet veel meer op. Ook was er flink gebrek aan goede land-

De sluiting van de Afsluitdijk op 28 mei 1932 was een nationaal gebeuren

bouwgrond. De noodzaak van een goede nationale voedselvoorziening was in de Eerste Wereldoorlog een zaak van grote importantie gebleken. Een Afsluitdijk zou het gevaar voor overstromingen aanzienlijk verminderen én het Nederlandse landbouwareaal uitbreiden. Twee vliegen in een klap: in 1918 werd de Zuiderzeewet aangenomen en kon het werk beginnen.

Na een periode van onderzoek, ontwerp, tekenen, schaalmodellen maken en testen begon men in 1927 daadwerkelijk met de aanleg van de Afsluitdijk. Er werd vanuit verschillende plaatsen tegelijkertijd gewerkt. Langzaam maar zeker werkten de dijkwerkers naar elkaar toe en werd het gat kleiner. Voordat het laatste gat werd gedicht, verrichtten zij veel vies, vermoeiend en gevaarlijk werk.

Het gat gedicht

Tijdens de aanleg van de Afsluitdijk stuitte men op verschillende problemen. Bijvoorbeeld bij de Middelgronden, één van de diepe geulen. Toen duikers de onderwater gelegen betoegelingsdammen inspecteerden, constateerden zij paalworm. De samengevlochten takken van de zinkstukken bij de Middelgronden waren door de worm grondig aangetast. Dankzij de vindingrijkheid van de ingenieurs en hard doorwerken tot diep in het najaar werd deze geul op 22 november 1931 gedicht.

Een ander probleemgeval deed zich voor bij de Vlieter, het laatste gat dat moest worden gedicht. Schrikbeeld van de dijkbouwers was de 'duikende straal'. Daarbij duikt de hoofdstroom van het water met grote snelheid over het talud van de dijk in aanbouw en veroorzaakt daar een turbulente stroom. Tegen de duikende straal zou geen mensenwerk opgewassen zijn geweest. Bij de sluiting van de Vlieter werd het punt dicht genaderd: het stroombeeld sloeg plotseling om en het gevreesde effect deed zich bijna voor. Gelukkig voltrok de ramp zich uiteindelijk nèt niet.

Bij een grootschalig project als de bouw van de Afsluitdijk gaat niet alles volgens plan. Ongevallen deden zich met regelmaat voor en er zijn meerdere doden te betreuren geweest onder de uitvoerende arbeiders. Al met al vorderde het werk echter gestaag en werd de Afsluitdijk al op 28 mei 1932 gesloten, bijna drie jaar eerder dan was verwacht. Dit was genoeg reden tot feest. De minister van

Waterstaat, het korps ingenieurs van de Zuiderzeewerken, andere notabelen en hun gezinnen verzamelden zich. Toen de grijpers het laatste beetje keileem in het gat lieten vallen en het water stil viel, klonk er een luid gejoel en gejuich en gingen de petten en hoeden de lucht in. De afsluitdijk was een feit.

Grietje Bosker

Op 28 mei 1932, even na enen, was het zo ver. Acht, tien, twaalf keer lieten de grijpers hun keileem in het gat vallen. Toen vielen zij stil. Het water stroomde niet meer. Na de stilte kwam het lawaai. De zee was werkelijk dicht. Petten en hoeden werden in de lucht gegooid, er klonk luid gejoel en gejuich en aan boord van de Stavoren werden flessen champagne ontkurkt. De Marinekapel speelde het Wilhelmus en iedereen zong mee.

Schrijver Max van Dendermonde haalde de gebeurtenis aan: 'Niet de deftige autoriteiten. Niet de vertegenwoordigers van de tweëntwintig aanneembedrijven. Maar Grietje Bosker, een brutale bewoonster van het voormalige eiland Wieringen, rende buiten het protocol om als eerste over de dijk. Grietje tilde haar rokken op, tot hoger dan haar molton onderbroek en samen met een paar dijkwerkers, elkaar wankel ondersteunend, strompelde zij als eerste van Noord-Holland naar Friesland.'

De Dijk

De Afsluitdijk zelf, het geschilderde relaas van Van Mastenbroek en de foto's tonen hoe omvangrijk het project van het afsluiten van de Zuiderzee was. Dit maakt de Afsluitdijk niet zomaar een dijk, maar dé dijk. Het is veel meer dan een verbindingsweg tussen twee provincies, maar een industrieel kunstwerk. Het is zoals Van Mastenbroek in één woord beschreef: 'grootschl!'; een symbool van het Nederlands watermanagement.

De tentoonstelling *Zuiderzeewerken van J.H. van Mastenbroek* is van 19 januari tot en met 3 juni 2007 te zien in het Zuiderzeemuseum Enkhuizen, Wierdijk, 12-22 in Enkhuizen (0228-351111, www.zuiderzeemuseum.nl) ■

De volkskunst van Herman Moerkerk

Op zoek naar erkenning

De Bossche kunstenaar Herman Moerkerk leefde van 1879 tot 1949. Hij was een karikaturist, schilder, toneelregisseur, schrijver en journalist. Frans van Gaal en Vincent Verstappen schreven een boek over deze veelzijdige man.

Het werk, getiteld *Op zoek naar erkenning. Leven en werk van Herman Moerkerk* kent een opzet die zowel chronologisch als thematisch is. In de eerste drie hoofdstukken wordt het leven van Moerkerk behandeld, terwijl vanaf hoofdstuk vier tot en met acht respectievelijk Moerkerks maatschappelijke activiteiten, zijn werk als karikaturist, zijn rol als ontwerper van optochten, zijn schilderwerk en zijn journalistieke oeuvre aan bod komen. In een afsluitend hoofdstuk worden zijn leven en kunstenaarschap geëvalueerd.

Volkstypen komisch verbeeld door Moerkerk.

(De illustraties zijn afkomstig uit het besproken boek)

Den Bosch

De stad Den Bosch is altijd sterk verbonden geweest met het kunstenaarschap van Moerkerk. Volgens Moerkerk was de stad op architectonisch gebied buiten de Sint Jan niet erg bijzonder, maar: 'de schilder smult er toch van de spelonkachtige stegen, de dichtelijke bruggehoofden, het troebel-staande water van kleine stille grachtjes. De muren zijn er begroeid met mos en verweerd als rimpelige oude vrouwen.' Ook schrijft hij: 'Het oude Den Bosch is een verlaten museum, vol schoonheid – een stadsdeel, gekleurd met de rijpe verven van een donker palet, diep soms, dan weer oneindig variërend in grijzen van allerlei stemming. 't Is alsof de mensen daar, levend onder de kruinen van het gotische bos der kathedraal, van de zottekens en spuwers die het bosch bevolken, den zin voor humor hebben afgeleerd.'

In een ander citaat blijkt dat Moerkerk toch wel vond dat de Bosschenaren humor hadden: 'De levens gaan stiller voort dan in

Tekst

Olivier Rieter

Zelfportret

Kostuumontwerpen die Moerkerk maakte voor een sprookjesoptocht door Den Bosch in 1913

de grootstad, minder hortend, m  r: de huishoudelijkheid, 't aaneengeslotene is er veel groter – de saamhorigheid brengt meer voeling, er is een innige verstandhouding door 't beperkte der afstanden, meer samenleven doet m  er humor geboren worden.'

Volkstypen

In zijn werk portretteerde Moerkerk veel Bossche 'volkstypen'. De tegenstelling tussen arm en rijk boeide hem zeer. Hij toonde in zijn tekeningen veel menskennis, met een grote aandacht voor de komische aspecten van het leven. Moerkerk publiceerde zijn prenten en karikaturen van volkse taferelen in bladen als de *Provinciale Noordbrabantse en 's Hertogenbossche Courant* (PNHC), *Het Noordbrabants Dagblad het Huisgezin* en *De Katholieke Illustratie*.

Eind jaren twintig komt Moerkerk in vaste loondienst bij dit laatste blad. In verband met deze baan verhuist hij met zijn gezin naar Haarlem. Vanaf deze tijd begint Moerkerk ook karikaturen te tekenen voor het dagblad *De Tijd*. Moerkerk krijgt bij de *Katholieke Illustratie* een prettige werkplaats: 'het mooiste atelier dat een kunstenaar zich kon dromen, hoog in de koepel van het Spaarne-stadgebouw met veel glas en prachtige lichtinval, een inspirerende

omgeving die in wijde kring een renomm   had als centrum voor creativiteit'. In Haarlem tekent hij nieuwe volkstypes, bijvoorbeeld de zogenaamde 'bollenboeren' uit het Kennemerland, die het etablissement Brinkmann aan de Grote Markt bezoeken.

In tegenstelling tot zijn humoristische Bossche prenten worden deze tekeningen gekenmerkt door een serieuze kijk op het leven. Moerkerk stelt over de aard van de Kennemerlanders: 'Tusschen de tulpen vind je nu eenmaal geen humor. Die ligt in Kennemerland nu eenmaal niet voor het grijpen, ontbreekt er zelfs volstrekt, hetgeen op zichzelf zeer humoristisch is en daarom zeker bevruchtend werken kan.' Over zijn karikaturaal werk schrijft hij het volgende: 'Ik ben ervan overtuigd dat een portrettekenaar, wien het om de zuivere gelijkens te doen is, zijn aanvangsschets moet overdrijven, de uitdrukking moet verscherpen, om later stilaan terug te keren tot de juiste gelijkens. Karikatuur is resumm  , eindresultaat van scherp analyseren. De karikatuurkunst is een zeer ernstige en zeer belangrijke vorm. Zij is geen onderdeel maar een kunst op zichzelf.'

Niet iedereen was overigens even lovend over zijn karikaturale werk. Zo schreef de literator en criticus Jan Greshoff het volgende:

'Moerkerks caricaturen zijn grappig, niet geestig, handig, niet knap. Het is vlotte journalistiek: wij zien dit werk even in, vermaken ons er wellicht een oogenblikje mede en vergeten het gelukkig weer heel spoedig.' Ik zou hier tegenin willen brengen dat het tegenwoordig toch vooral Moerkerks karikaturen, meer dan zijn schilderijen, gewone illustraties of teksten, zijn, die aanspreken. Zijn beste karikaturen bezitten een tijdloze charme.

Sociale betrokkenheid

Uit Moerkerks werk blijkt duidelijk zijn sociale betrokkenheid. Deze betrokkenheid uit zich ook in politieke prenten en zelfs in een bescheiden politieke carrière. In 1915 wordt hij gekozen in de Bossche gemeenteraad. In deze hoedanigheid zet hij zich onder meer in voor het monumentenbeleid in de stad en voor de komst van een openbare leeszaal. In 1916 verlaat hij de politiek echter al weer.

Traditioneel als Moerkerk was, is hij nog het meest zichzelf als schilder.

Later, in de jaren dertig, waarschuwt de kunstenaar/schrijver in woord en beeld voor het gevaar dat het fascisme vormt voor de wereldvrede. In zijn prenten blijft de sociale thematiek steeds belangrijk. Moerkerk betoont zich echter nergens een felle criticaster van sociale wantoestanden, dit in tegenstelling tot één van zijn voorbeelden, de Fransman Daumier, die prenten maakte vol bijtende spot. Moerkerk legt de situatie vooral vast en probeert de geportretteerden in hun menselijkheid te tonen. In zijn beste karikaturale werk benadert Moerkerk de stijl van Daumier. Maar omdat de maatschappijkritische agenda, de harde satire, de kunstenaarsvisie, de bredere context en de ambitie lijken te ontbreken in het oeuvre van Moerkerk, blijft hij als kunstenaar ver achter bij

Ruwe schets van een boerenechtpaar

Moerkerk was geboeid door carnaval. Hier zijn enkele feestende pierrots te zien

deze beroemde Fransman. Als Moerkerk aan zijn stijl een ander karakter had gekoppeld, dan had hij mogelijk één van de belangrijkste Nederlandse (of zelfs Europese) karikaturisten kunnen zijn.

Geloof

Moerkerk is zijn hele leven betrokken bij de katholieke zaak en de emancipatie van de katholieke zuil. Zijn herinneringen aan zijn roomse jeugd zijn gloedvol. Zo schetst hij in 1947 een bezoek dat hij als achtjarige met zijn ouders bracht aan de Sint Jan in ophemelende termen: 'De kerk was vol blauwe nevelen en vleermuizen fladderden boven de gewelven. Ik las de Weesgegroeten van moeders lippen. Telkens als er een vleermuis over ons heenfladderde volgde ik die, maar nooit heb ik gezien dat ze ergens ging zitten. 'Vader, daar is 't er weer eentje.' 'Stil jungske, bidt nou mar.' Dan was het doodstil als het in een oude katholieke kerk maar zijn kan. Ik zuchtte, keek naar mijn vader en moeder en geraakte in een stemming die mij nú nog gelukkig maakt.' Moerkerk liet zich vooral inspireren door de katholieke voorman

Alberdingk Thijm die een voorstander van een veelzijdig kunstenaarschap was. Moerkerk voldeed in zijn kunstzinnig leven zeker aan deze eis.

Schilderkunst

Over Moerkerk als schilder schrijven Van Gaal en Verstappen het volgende: 'Traditioneel als Moerkerk is, is hij nog het meest zichzelf als schilder. Dan werkt hij immers lange tijd, helemaal alleen, aan een en hetzelfde werk. Alle tijd dus om zichzelf te zijn, de melancholische romanticus van katholieke huize, die het modernisme verafschuwt.' Veel van de olieverfschilderijen van Moerkerk worden gekenmerkt door donkere, bruine tinten. Hij toont in zijn werken volksfiguren, carnavalsvierders, zwerfers en filosofen. Zijn afbeeldingen van Don Quichot en Sanzo Panza zijn ook voor de huidige beschouwer nog interessant. De tragiek van de Spaanse pseudo-ridder weet Moerkerk goed te treffen. Hij staat hiermee in een lange traditie van Don Quichot-verbeeldingen in de schilderkunst. De aquarelschetsen van Moerkerk zijn frisser dan zijn wat

zware olieverfwerk. Ze sluiten goed aan bij zijn karikaturale tekenwerk.

Speciale vermelding verdient nog een grap die de schilder/tekenaar in 1927 uithaalde. In een galerie in Tilburg toonde de fictieve Russische schilder Alexei Wladkine enige tientallen expressionistische werken. Het oeuvre van deze Wladkine was geheel geschapen door Moerkerk, die met zijn mystificatie wilde aantonen dat kunstcritici alles wat modern was al te snel prezen. De grap slaagde, want diverse landelijke kunstscribenten lieten zich lovend uit over het werk van Wladkine. Overigens wil de ironie dat enkele van deze expressionistische werken best een kunstzinnige waarde hebben. Als Moerkerk daadwerkelijk deze weg zou zijn ingeslagen

dan zou hij mogelijk een belangrijk kunstenaar hebben kunnen worden.

Schrijverschap

Meer dan zijn schilderijen is tegenwoordig het schrijfwerk van Moerkerk gedateerd. Zijn teksten ontberen literaire kwaliteit. Het meest interessant zijn zijn korte beschrijvingen van herkenbare situaties. Deze halen echter nergens het niveau van een Carmiggelt in zijn *Kronkels*. Van Gaal en Verstappen schrijven: 'De kracht van Moerkerks betere novellistische schetsen zit in de levensechte dialogen en de stijl van de karaktertekening. Deze kwaliteiten compenseren het vaak ongelukkig wisselende vertelperspectief, het trage verloop van zijn korte vertellingen en de voorspelbare afloop.' Moerkerk probeert in zijn teksten vooral een sfeer te scheppen. Illustratief is het volgende fragment over de kermis:

Moerkerk tekende volkstypen.

'Honderd melodieën klinken tegelijk. Geen enkele kun je herkennen. Slechts het wonderlijk sentimentele deuntje van "den ouden molen" kruipt door je ooren in je verbeelding en het blijft er klinken tot laat in den nacht. Het achtervolgt je bij de koffie en de soep. Het haalt je in, als je 't ontvluchten wilt. Het dartelt door je droom, als je onder de wol kruipt. Je kunt niet meer denken, niet meer schrijven, omdat de kermis, diep onder je venster, je uitlacht in een daverende lachbui-van-één-dag. Je vlucht naar beneden, je stopt je ooren dicht... maar je kunt er niet van wég komen, omdat er iets is in die voorjaarskermis, dat je vasthoudt: het geschetter en gerinkel, de oliebollengeur en de curiositeiten. Zoo'n kermis is van iedereen. Evengoed voor de zorgeloze als voor den pessimist.'

Het moge duidelijk zijn dat Moerkerk in zijn teksten achterblijft bij zijn beeldproducten. Zijn teksten hebben eigenlijk zijn illustraties nodig om te gaan 'leven'.

De clown Buziau was een dankbaar onderwerp voor Moerkerk

Aquarel van wachtenden voor de gaarkeuken tijdens de Duitse bezetting

Conclusie

De titel van het boek van Van Gaal en Verstappen, *Op zoek naar erkenning*, lijkt me wat ongelukkig gekozen. Er komt een ambitie uit naar voren, die Moerkerk moet hebben gemist. Na lezing van deze studie blijft de lezer zitten met het gevoel dat Moerkerk de kans had gehad om een belangrijke kunstenaar te worden, als hij een ander karakter had bezeten. Stilistisch kunnen zijn beste karikaturen zich meten met die van Daumier en sommige van zijn als grap bedoelde expressionistische olieverfschilderijen zijn zeker interessant. Als Moerkerk de internationale route was ingeslagen die een tijd- en plaatsgenoot als Jan Sluijters heeft bewandeld, dan zou hij volgens mij een internationaal gewaardeerd kunstenaar hebben kunnen zijn. Moerkerk koos echter voor de zekerheid van de Bossche textielzaak van zijn vader en later voor een vaste betrekking bij *De Katholieke Illustratie*. Met deze keuze voor regio en religie blokkeerde hij voor zichzelf de route naar roem.

Op zoek naar erkenning is vlot geschreven en ziet er met de vele illustraties bijzonder fraai uit. De belangrijkste aspecten van Moerkerks kunstenaarschap worden thematisch belicht, wat met

zich meebrengt dat er in de tekst qua chronologie wat op en neer wordt gesprongen. De thematische insteek levert echter een interessante inzicht in het Bossche culturele leven van de eerste helft van de twintigste eeuw. Aparte hoofdstukken over bladen als de *PNHC* en de *Katholieke Illustratie* zouden zeker nog wat hebben toegevoegd.

Het persoonlijke leven van Moerkerk komt er wat bekaaid vanaf. Zo is er nauwelijks aandacht voor de rol van zijn echtgenote. Ook was het interessant geweest wat te vertellen over Moerkerks rol in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog. Als cultuurgeschiedenis van het Den Bosch (en in veel mindere mate het Haarlem) van de eerste decennia van de vorige eeuw is het boek geslaagder dan als biografie. Vanuit de invalshoek 'Moerkerk' bieden de auteurs een mooie bijdrage aan de Brabantse volkskunde en geschiedschrijving. ■

Frans van Gaal en Vincent Verstappen, *Op zoek naar erkenning. Leven en werk van Herman Moerkerk* (Adr. Heinen uitgevers, Den Bosch 2003)

Liefde gaat door de maag

Allemaal eten we om te leven. Maar voedsel is nog zoveel meer. Soulfood wordt het ook wel genoemd: voedsel dat hoort bij de eigen cultuur, de eigen identiteit. Het verstevigt vriendschappen en geeft mensen het gevoel ergens bij te horen. Niet voor niets speelt eten een belangrijke rol bij tradities en rituelen. Maar eetculturen veranderen ook voortdurend.

Overal op de wereld heeft eten en voedselbereiding zich ontwikkeld tot een rijk ritueel. Er worden mooie, bijzondere en kenmerkende voorwerpen bij gebruikt; er zit een hele cultuur achter van sociale gebruiken, manieren en tradities.

Een gezin heeft voor de hele week ingekocht

Eten verbreedert

Eten wordt vaak gebruikt om het ijs te breken; een nieuwe ontmoeting, een eerste kennismaking, een belangrijk gesprek; vaak zorgt het eten (en niet te vergeten het drinken) voor de nodige afleiding en voor het gespreksonderwerp. Via de keuken worden we vaak ook al eerder vertrouwd met een andere cultuur. De Italiaanse pasta en de Chinese wok zijn al niet meer weg te denken uit de Nederlandse keuken en Amerikaans fastfood is wereldwijd ingeburgerd. En hoe zal de toekomst er uit zien; stevenen we af op één grote wereldkeuken of houden tradities stand?

Als de liefde via de maag loopt, is eten een uitgelezen middel voor het leren kennen en waarderen van andere culturen. Daarom presenteert Museum Volkenkunde Leiden tot 26 augustus 2007 een tentoonstelling over de geschiedenis en de betekenis van eten en de maaltijd.

Zwaluwespuug en slang

Hoe en wat je eet en hoe je je tijdens de maaltijd gedraagt, verschilt per cultuur. Zo is het in het Midden-Oosten beleefd om van tafel te gaan zodra je uitgegeten bent en is flink smakken in Marokko een teken dat het eten je goed smaakt. Ook over de Chinese eetcultuur valt een hoop te ontdekken. Zo eten Chinezen vogelnestjes. Dit zijn nestjes die zwaluwen maken van hun eigen spuug. Opgelost in kippenbouillon is zwaluwenspuug de wereldbekende 'vogelnestjessoep'. Voor Chinezen is het spul zo kostbaar als goud. Ze gebruiken het ook als medicijn. Ook slangen staan in China op het menu. In de slangenwinkel kun je een pond slang kopen. Slang smaakt een beetje naar kip. En laat je in China een boer na het eten? Geen probleem: het betekent dat het je goed heeft gesmaakt!

Chinezen eten eigenlijk alles, maar liever geen truffels – omdat ze stinken. Daar denkt men in Europa anders over, het is de duurste delicatessse. De paddenstoelen groeien onder de grond op veel plaatsen in de wereld en er bestaat een grote variëteit aan soorten en kwaliteiten. Ze worden met speciale honden en varkens opge-

Tekst en illustraties

Museum Volkenkunde

Leiden

Lolly met een 'smakelijk' insect.

Spinnen zijn in heel veel culturen een lekkernij.

spoord. Volgens Europese handelaars komen de fijnste soorten uit Frankrijk en Italië. Zij vrezen de concurrentie van de goedkopere Chinese truffel die sinds kort op de markt is.

In Japan is de picknick tot een kunst verheven. Op de negentiende-eeuwse schilderijen van Kawahara Keiga gaat picknicken samen met vliegeren, het aanschouwen van de maan en het genieten van de bloeiende kersenvormen. De lunchdozen zijn van het mooiste lakwerk en ze laten zien hoe de gerechten mogen variëren, zo lang ze maar goed bij elkaar kleuren.

Met stokjes eten

Als het gaat om eetgerei kunnen we de mensheid verdelen in drie groepen: met-de-hand-etters, stokjeseters en bestekgebruikers. Lepels zijn van alle tijden en culturen – van hout, been, metaal, porselein of plastic – omdat er overal ter wereld soep gegeten wordt. Alleen Japanners kunnen soep met stokjes eten. Ze vissen de vaste ingrediënten met stokjes uit de kom en zetten hem daarna aan de mond. En wat moet je verder nog weten als je met stokjes

gaat eten? Stokjes over je kom heen leggen betekent dat je genoeg hebt gegeten; het laten vallen van stokjes betekent ongeluk en als je bij je bord een paar stokjes van ongelijke lengte vindt, betekent dit dat je een boot, trein of vliegtuig zult missen.

De oudste vorken zijn afkomstig uit het Midden-Oosten en werden door de Italianen in Europa geïntroduceerd. Wie in vroeger eeuwen buitenshuis ging eten nam zijn eigen bestek mee, een gewoonte die tot ver in de negentiende eeuw bleef bestaan.

Import van gerechten

In de loop der eeuwen hebben er voedselverhuizingen en eetrevoluties plaatsgevonden, die ervoor zorgden dat we nu in Europa kunnen kiezen uit vrijwel alle ingrediënten en gerechten uit de wereld.

Karavans uit het Verre Oosten brachten in de Middeleeuwen peper, kaneel, nootmuskaat en andere specerijen naar het westen. Er werden oorlogen gevoerd en werelddelen gekoloniseerd in de

Voor de een 'n lekkenij en voor de ander 'n nachtmerrie

strijd om de handel in diezelfde specerijen. We kunnen ons nu nauwelijks voorstellen dat pas geruime tijd na Columbus' ontdekking van Amerika de eerste aardappels, rode pepers, tomaten en cacao in de rest van de wereld geïntroduceerd werden.

In de negentiende eeuw vergaapten bezoekers van wereldtentoonstellingen zich aan vreemde etenswaar. Zeekomkommers, haaien- vinnen en verschillende soorten rijst: het stond er allemaal te kijk. Met bepaalde gerechten en ingrediënten raakten Europeanen ooit vertrouwd. Het eten van rupsen en sprinkhanen wil al helemaal niet wennen.

Op de tentoonstelling is ook aandacht voor fastfood en de reactie daarop: de slowfood beweging. Fastfood wordt fabrieksmatig bereid; het is eenvormig en gemakkelijk van smaak. Sommigen wijzen dit ten strengste af. Zij willen slowfood. Slowfood is alles wat fastfood niet is: ambachtelijk geproduceerd, seizoens- gebonden, divers van smaak en volgens lokale tradities.

Koken is handwerk, nog steeds. Alleen in sommige van de aller- nieuwste keukens heerst de stilte van een laboratorium. Het traditionele gereedschap is van aardewerk, ijzer of hout; bij de moleculaire gastronomie overheerst de glans van roestvrij staal.

Collectie

Bezoekers van de tentoonstelling maken kennis met een scala aan ingrediënten, producten, kook- en eetgerei uit de hele wereld. De museumcollectie vormde het uitgangspunt. Gastconservator Linda Roodenburg deed verrassende ontdekkingen toen ze onderzocht wat Museum Volkenkunde in de loop van de tijd op eetgebied verzameld had. Van Indiaanse 'snelkookpantoffel' tot Thaise rijst- koekjespan en van negentiende-eeuwse Chinese zeekomkommers tot Japanse picknicksets en zelfs een Afrikaans Wedgwoodservies, maar dan van hout.

Sociale functie

Samen eten en koken is cruciaal in een mensenleven. Niet alleen om in leven te blijven, maar ook om het leven te vieren, de zin- tuigen te prikkelen, vriendschappen te sluiten, familiebanden aan te halen en herinneringen te smeden. Bij samen eten horen speciale gerechten, regels en tradities. Die verschillen per cultuur en geven mensen het gevoel dat ze bij elkaar horen. Ook al liggen alle supermarkten in de wereld straks misschien vol met precies dezelfde producten en ook al eet men van Amsterdam tot Tokyo pizza, hamburger en noedelsoep; de behoefte aan het samen eten van bijzondere gerechten en het in stand houden van tradities zal altijd blijven bestaan en nieuwe vormen vinden.

Daarom wordt rondom de tentoonstelling een groot scala aan activiteiten georganiseerd. Van gratis rondleidingen en vertoningen van beroemde eetfilms, tot proeverijen, seizoensfestivals, work- shops en lezingen. Bezoek voor het complete activiteiten- programma de speciale site: www.etententoonstelling.nl.

De tentoonstelling *Eten – tradities, taboes en delicatessen* is tot en met 26 augustus 2007 te zien in het Museum Volkenkunde, Steenstraat 1 te Leiden (071-5168800, info@volkenkunde.nl) ■

De Zâalnêelden

Shanties aan de Noord-Hollandse kust

Tekst

Albert van der Zeijden

Foto's

Siem Zwaan

In de zomermaanden zijn ze een populaire verschijning in heel wat badplaatsen aan de Noord-Hollandse kust. De shantykoren houden een oude muziekcultuur levend, die nauw verweven is met de Nederlandse culturele identiteit: het zeemanslied.

De belangstelling voor het Nederlandse muzikale erfgoed is tegen- woordig groter dan ooit. Her en der zijn mensen actief om oude muziekvormen levend te houden. De populariteit van oude Neder- landse liedjes kun je zien aan de uitgave van populaire liedbundels met bekende Nederlandse liedjes zoals *Toen wij uit Rotterdam vertrokken* (van Vic. van de Reijt). Dergelijke liedjes liggen letterlijk in het nationale geheugen verankerd. Wie kent ze niet? Liedjes als *Bij ons in de Jordaen* of *Jo met de Banjo* (en Lien met de mando- lien: van Jasperina de Jong) en, meer in de popmuzieksfeer: *Kom van dat dak af*, van Peter Koelewijn.

Shantykoren

Een leuke vorm van levend houden van oude liedjes wordt beoe- fend door de shantykoren. Deze koren hebben zich gespecialiseerd in het zingen van traditionele zeemansliederen. Shantykoren zijn tegenwoordig heel populair. Nederland telt er naar schatting zo'n tweehonderd. Ze zijn niet eens tot de kustprovincies beperkt, je hebt ze ook in Overijssel, Drenthe en Utrecht. De koren dragen beeldende namen als Piratenkoor Meppeler Muters, het Scheeps- koor bij Nacht en Ontij, het Groot Blokzijl Piratenkoor, de Flagel- lanten en de Ketelbinken. Het is een vorm van geënceneerd erf- goed, een museale manier om volkscultuur uit het verleden onder de aandacht te brengen van een publiek.

De Zâalnêelden

In Egmond aan Zee, de Noord-Hollandse badplaats waar ik woon, hebben we een heel leuk shantykoor: De Zâalnêelden. Het koor zingt oude zeemansliedjes, onder begeleiding van twee accor- deons, een gitaar, een basgitaar en een fluit. De Zâalnêelden zijn nog niet zo oud. Het koor werd pas in 1999 opgericht. Initiatief-

neemster Grietje Visser liet zich inspireren door koren die tijdens de visserijdagen in Egmond kwamen optreden. De naam 'De Zâal- nêelden' verwijst naar de zeilnaalden waarmee de netten worden gemaakt. Maar het woord betekent in Egmonds dialect ook 'een vreemd uitziend persoon'. Het vijftigkoppige koor treedt regel- matig op, als toeristische attractie. In de zomermaanden kan het oplopen tot meerdere keren per week. Tijdens de braderie, bij presentaties van de Koninklijke Nederlandse Reddingmaatschappij, op het Pemplein. Er wordt ook opgetreden buiten Egmond, soms wel eens zo ver als Rotterdam of Delfzijl. Er zijn zelfs Shantykoren- festivals, competities waarin de koren met elkaar de competitie aangaan.

Authentieke sfeer

Het koor wil een authentieke sfeer stralen. De liedjes zijn vaak in Egmonds dialect. Maar ook de kleding moet zo authentiek moge-

lijk zijn. De mannen dragen werkkleding van zeelieden van rond 1850 terwijl de vrouwen gekleed gaan als meiden uit de kroegen waar die mannen hun vertier zochten. Grietje Visser vertelt dat ze zich voor de kleding hebben laten inspireren door een klassieke Amerikaanse piratenfilm. 'We lagen voor de televisie. Als er werd ingezoomd op bijvoorbeeld de benen van een piraat, dan zetten wij het beeld stil om precies te kunnen zien hoe de broek eruit zag.'

Website

Veel informatie wordt ook ontleend aan het internet. Met name aan de website van de ISSA, de International Shanty and Season

Association. Op deze site is ook informatie in het Nederlands te vinden, van en over ISSA Nederland. De ISSA database file is heel praktisch als je op zoek bent naar teksten en melodieën van shanties. Op een vraag en antwoord pagina kun je antwoorden vinden over allerlei vragen over teksten maar kun je ook een advertentie plaatsen als je bijvoorbeeld op zoek bent naar een tweede accordeonist of trekzakspeler. In de ISSA Websitshop kun je boeken en cd's kopen van en over shanties. Ook De Zâalnêelden hebben inmiddels een eigen cd uitgebracht.

Ritmische begeleiding

Shantykoren treden op tijdens gezellige markten, in Scheveningen

bijvoorbeeld tijdens de jaarlijkse vlaggetjesdag. Ze geven luister en kleur aan onze oude vissersdorpjes. Omdat Egmond een oude vissersplaats is, horen de zeemansliedjes bij Egmond. Op de jaarlijkse visserijdagen, waarin het roemrijke vissersverleden van Egmond gevierd worden, mogen de shanties dan ook niet ontbreken. De toeristen vinden het gezellig om er naar te luisteren. De zeemansliederen representeren een band tussen heden en verleden. Erfgoed, dat waard is om te koesteren en te bewaren.

Zeemansliederen zijn verweven met de Nederlandse culturele identiteit: Nederland is immers van oudsher een zeevarende natie. In het verleden is er al veel onderzoek naar gedaan, onder andere door de Nederlandse historicus Karel Davids, die in 1980 een boek publiceerde over het onderwerp: *Wat lijdt den zeeman al verdriet. Het Nederlandse zeemanslied in de zeiltijd 1600-1900*. Een recenter boek is geschreven door Ton Keesom: *Over shanty's en seasons – 40 zeemansliedjes ontrafeld*. Het boek is verkrijgbaar in de ISSA bookshop.

Zeemansliederen

Zeemansliederen hebben hun oorsprong in de cultuur aan boord, op de zeilschepen. Het werken op de zeilschepen was fysiek zwaar en omvatte bijvoorbeeld het laden en lossen van de schepen, de bediening van het zeiltuig, het pompen. Als een soort ritmische begeleiding werden bij dit werk liedjes gezongen. De liedjes brachten je in een ritme, dat het werk vergemakkelijkte. Al naar gelang het werk wat je moest doen, werd wel gesproken van laad- en losliedjes of van haalliedjes. De liedjes werden voorgezongen door een voorzanger, de matrozen gaven in koor antwoord.

Het woord *shanty* is natuurlijk Engels. Het is waarschijnlijk afgeleid van het engelse woord *shant* of het franse woord *chanter*, wat zingen betekent. De cultuur op de schepen was internationaal: de Nederlandse schepen werden bemand door matrozen van uiteenlopende nationaliteiten. Er zijn dan ook onderzoekers die beweerd hebben dat er geen specifiek Nederlandse shanties zijn. Volgens Davids echter werden er op de Nederlandse schepen wel degelijk ook Nederlandse liedjes gezongen. Voor de tweede helft van de negentiende eeuw noemt hij liedjes als 'Daar was laatst een meisje loos' en 'Gooi los die tros'.

Als typisch voorbeeld van een zeventiende-eeuws liedje noemt hij:

'Hio hoch
Hio im hoch
Hio settop
Hio setthen droogh
Ay lustig als manne
Ay haaler wat anne.'

Het is een haalliedje, dat gezongen werd bij het binnenhalen van de zeilen. Dergelijke liedjes werden in de zeventiende eeuw al op schrift gesteld en gepubliceerd in boekjes als *Matroosen vreught, vol van de nieuwste ende hedendaagsche liedekens, aldermeest gebruyckelijck onder de zeevarende luyden*.

Dynamische ontwikkeling

Met de veranderende techniek aan boord, veranderde vanzelfsprekend ook de liedjes die gezongen werden aan boord. Met de komst van de stoomboten behoefden er natuurlijk geen zeilen meer te worden binnengehaald en verdwenen dan ook de traditionele haalliedjes die het binnenhalen van de zeilen altijd begeleid hadden. Natuurlijk wordt er nog steeds wel gezongen aan boord, maar het zijn andere liedjes dan in de zeventiende en achttiende eeuw. Daar kwam in de twintigste eeuw nog de komst van de radio bij. Aan boord kan je tegenwoordig gewoon muziek opzetten en die muziek al dan niet meezingen. Een traditionele cultuur ging verloren.

De shantykoren maken echter duidelijk dat er mensen zijn die deze traditionele cultuur willen vasthouden. Zoals in Egmond de Zâalnêelden. De liedjes worden echter niet meer aan boord gezongen, maar aan de wal, als onderdeel van een uitvoering voor een toeristisch publiek, dat in de zomermaanden Egmond komt bezoeken.

De shanties zijn erfgoed geworden, dat op een aantrekkelijke manier wordt levend gehouden voor een publiek van badgasten. De shantykoren geven leven en dynamiek aan onze badplaatsen maar staan tegelijk ook voor een stukje erfgoed, dat waard is om te bewaren. ■

Een jaar lang Volkscultuur Magazine voor maar € 20,- !

Wilt u op de hoogte blijven van de ontwikkelingen op het gebied van volkscultuur en immaterieel erfgoed? Neem dan een abonnement op Volkscultuur Magazine.

Word nu abonnee en ontvang een welkomstgeschenk cadeau.

Stuur onderstaande bon naar: Nederlands Centrum voor Volks-
cultuur, Postbus 13113, 3507 LC Utrecht (tel: 020-2760244,
fax: 030-2736111, email: ncv@volkscultuur.nl).

Ja, ik neem tot wederopzegging een jaarabonnement op Volkscultuur Magazine.

Naam: _____

Instelling: _____

Straat: _____

Postcode: _____

Woonplaats: _____

Telefoon: _____

Email: _____

Datum: _____

Handtekening: _____

Colofon

Volkscultuur Magazine
jaargang 1, nummer 4, winter 2006

Volkscultuur Magazine
is een uitgave van het Nederlands Centrum
voor Volkscultuur

Redactie en exploitatie:
Nederlands Centrum voor Volkscultuur
F.C. Dondersstraat 1, 3527 JA Utrecht
Postbus 13113, 3507 LC Utrecht
tel: 030-2760244, fax: 030-2736111
email: ncv@volkscultuur.nl
www.volkscultuur.nl

Redactie:
drs. Ineke Strouken (hoofdredactie)
drs. Piet de Boer
dr. Albert van der Zeijden

Foto omslag: Historisch Openluchtmuseum
Eindhoven

Opmaak en druk:
Drukkerij Libertas, Bunnik

Volkscultuur Magazine verschijnt vier keer per
jaar. Een abonnement kost €20,-.

Opzegging van abonnementen moet uiterlijk op
1 december aan de administratie zijn doorgegeven.

© Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Niets uit deze uitgave mag worden over-
genomen en/of vermenigvuldigd zonder
schriftelijke toestemming van de uitgever.

Wij hebben alle moeite gedaan om recht-
hebbenden van copyright te achterhalen.
Mochten er personen of instanties zijn die menen
aanspraak te maken op bepaalde rechten, dan
wordt hun vriendelijk verzocht contact op te
nemen met de uitgever.

ISSN 1872-5090

Nieuw boek over kerst- en nieuwjaarskaarten

Aan het eind van het jaar worden weer miljoenen kaarten met een kerst- of nieuwjaarswens verzonden. Het gebruik is vrij algemeen, net als het verzamelen van deze kaarten. Er is een grote verscheidenheid in kaarten en in afbeeldingen. Dit boek laat zien wat er aan wenskaarten bestaat. Het gaat vooral in op het verhaal achter het plaatje op de kaart. Het boek *Méér dan een wens* is rijk geïllustreerd met voorbeelden. De oudste kaart in het boek is zo'n honderd jaar oud.

Met kerst- en nieuwjaarskaarten wil men een bepaald doel bereiken. Je stuurt een boodschap uit om vrienden, bekenden en zakenrelaties geluk te wensen en om contact te houden. Voor de ontvanger zijn de kaarten van bijzondere betekenis. Je hangt ze op en na de feestdagen worden speciale kaarten bewaard als herinnering. Of men bewaart ze in een verzameling.

De auteur is Jan Tuttel, die zelf een hele grote collectie kerst- en nieuwjaarskaarten heeft. Hij heeft met dit boek een eerste verkenning willen geven van dit genre wenskaarten. Hij heeft vooral gekeken naar de afbeeldingen om vervolgens het verhaal achter het plaatje te achterhalen. Voor velen zullen de in dit boek afgebeelde kaarten een feest van herkenning bieden. Een boek om te bewaren en nog vaak ter hand te nemen.

Jan Tuttel, *Méér dan een wens, Het verhaal achter het plaatje van de kerst- en nieuwjaarskaart* (Utrecht 2006) is te bestellen door overmaking van € 18,75 op giro 810807 t.n.v. het Nederlands Centrum voor Volkscultuur te Utrecht, o.v.v. kerstkaarten.